

MODERN VE GELENEKSEL DEĞERLER ARASINDA YABANCILAŞAN İNSAN

İsmail GÖKTÜRK*

Mustafa GÜNALAN**

Abstract

Amongst Modern And Traditional Values Estranged Human

In Turkey, sustaining the modernism with its institutions and the tradition with manner of living and way of thinking, we witness a resolution of the social pertaining. On the process of modernism, as a result of individualism accepted as the biggest benefit of the modern civilization, people has encountered the process denominated according to some as coming off of people from cosmic unity or "resolution of world's magic." It isolated people from their interrelated worlds and made them alone to dislocate the social systems and to separate time and place from each other, namely to empty inside of time. Erstwhile, people were attributing the sanctity everything they done. Every work was being implemented with some mechanisms that are called as "consent of Allah" and providing to be attached to the cosmic unity. The concepts of fate, resignation, consent left their places to the concepts of modernism such as entrepreneurship and risk. By taking priority of instrumental intelligence, institutions abstracted from society, culture and tradition put people in an iron cage. Economic system directed by market mechanism and influencing a considerable part of social field, with Fromm's words, is enforcing people toward "marketing orientation." If a person has an exchange value in the market and even can market that exchange value good enough, he or she will be able to reach suitable life conditions. At this study, concepts of modernism and estrangement are examined with critical aspect, and their involvement with traditionalism is discussed.

Key Words: Modernism, estrangement, traditionalism, market.

Özet

Kurumsallaşmasıyla modernizmi, düşüncü ve büyük ölçüde yaşayışıyla geleneği sürdüren ülkemizde toplumsal aidiyetlerin çözülüşüne şahit olmaktayız. Modernleşme sürecinde insanlar, modern uygarlığın en büyük kazanımı olarak görülen bireyciliğin sonucu olarak, kimilerine göre insanın kozmik bütünlükten kopması, "Dünyanın büyüünün çözülmesi" olarak adlandırılan süreçle karşı karşıya kalmışlardır. Toplumsal sistemlerin yerinden çıkarılması, zaman ve mekanın birbirinden ayrılması yani zamanın içinin boşaltılması, insanı ilişkili olduğu dünyadan koparmış ve yapayalnız bırakmıştır. İnsanlar eskiden yaptıkları her işe bir kutsallık atfediyordu. Her iş, "Allah rızası" diye adlandırılan ve üst kozmik bütünlüğe eklenmeyi sağlayan mekanizmalarla yürütülüyordu. Kader, tevekkül, rıza kavramları yerini girişimcilik ve risk gibi modernizmin kavramlarına bıraktı. Araçsal aklın öncelik kazanmasıyla toplumdaki, kültürden, gelenekten soyutlanan kurumlar insanları "demir bir kafese" koymaktadırlar. Piyasa mekanizmalarıyla yönlendirilen ve önemli bir toplumsal alanı etkileyen ekonomik düzen, Fromm'un değişimi insanı pazarlayıcı yönlenmeye mecbur bırakıyor. İnsan pazarlarda değişim değeri varsa, hatta bu değişim değerini iyi pazarlayabiliyorsa elverişli hayat şartlarına ulaşabilecektir.

Bu çalışmada modernizm ve yabancılaşma kavramları eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmış ve geleneksellik ilişkisi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, yabancılaşma, geleneksellik, pazar.

* Öğr. Gör., KSÜ, İİBF, Kamu Yönetimi

** Öğr. Gör., Balıkesir Üniv. Havran MYO

1. Giriş

Kurumsallaşmasıyla modernizmi, düşünüş ve büyük ölçüde yaşayışıyla geleneği sürdüren ülkemizde toplumsal aidiyetlerin çözülüşüne şahit olmaktadır. Modernleşme sürecinde insanlar, bireyselleşmenin getirdiği bir sonuç olarak, kozmik bütünlükten kopmuş, “Dünyanın büyüünün çözülmesi” olarak adlandırılan süreçle karşı karşıya kalmışlardır. Toplumsal sistemlerin yerinden çıkarılması, zaman ve mekanın birbirinden ayrılması yani zamanın içinin boşaltılması, insanı ilişkili olduğu dünyadan koparmış ve yapayalnız bırakmıştır. Araşsal aklın öncelik kazanmasıyla toplumdan, kültürden, gelenekten soyutlanan kurumlar insanları “demir bir kafese” koymaktadırlar. Piyasa mekanizmalarıyla yönlendirilen ve önemli bir toplumsal alanı etkileyen ekonomik düzen, Fromm’un deyişiyle insanı “pazarlayıcı yönlenme”ye mecbur bırakıyor. İnsan pazarda değişim değeri varsa, hatta bu değişim değerini iyi pazarlayabiliyorsa elverişli hayat şartlarına ulaşabilecektir.

Modernizmde insanın durumuna “sınırdaki insan” diyorlar. Özellikle sanayileşmeyi ve dolayısıyla modernleşmeyi bile yaşayamamış bir toplum düzeninde iken, bilgi toplumu olarak adlandırılan bir sürece dünyanın girdiği bir zamanda, nüfusunun yarısından fazlası genç olan ülkemizde, gençlere hayatlarını ve geleceklerini kendi çabalarıyla kurmaları söylendiğinde yeterli bilgi donanımı, becerisi, tecrübesi olmayan gencin “yabancılaşma” olgusundan kurtulması mümkün görünmemektedir. Sosyal hareketliliğin eğitimle mümkün olduğu toplumda, bir kesim insanın “köşe başlarını tuttuğunu”, gelecek sıkıntısı olmadığını gören sınırdaki genç adam toplumsal eşitsizliği bir kader gibi görmekte, “yoksulluk kültürü” bağlamında O. Türkdoğan’ın

çalışmalarında belirttiği gibi zengin olmayı hayal bile edememektedir.

Bu çalışmada, modernizmin getirdiği yabancılaşmayla birlikte, özellikle gelenekselliğin sürdüğü ülkemizde gelenek, modernizm ve yabancılaşma olgusu incelenmeye çalışılacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve

Bu başlık altında, önce yabancılaşma kavramı tanımlanacak, yabancılaşma ile ilgili diğer kavramlara kısaca göz atılacaktır. Daha sonra, modernleşme ve yabancılaşma kavramları, sosyal hareketlilik bağlamında ele alınacak ve gençliğinin sosyo- psikolojik durumu söz konusu kavramlar etrafında kuramsal bir çerçeveye oturtulacaktır.

2.1. Yabancılaşma Kavramı ve Yabancılaşma Kuramları

Yabancılaşma kavramı, felsefecilerden psikologlara kadar birçok düşünür ve bilim adamının kendi ilgi alanları açısından tanımladıkları çok yönlü bir kavramdır. Yabancılaşma kavramını ilk olarak belirginleştiren Hegel olmuştur. Hegel’in felsefesi “Mutlak Ruh”un yabancılaşması üzerine kurulmuştur. Mutlak Ruh’un görüntüsü olan doğa, O’nun kendisine yabancılaşması ya da kendini dışsallaştırmasıyla oluşmuştur. Benzer şekilde insan da sınırsız ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sürekli faaliyeti sırasında kendisini, tasarımlarını yani özünü “fiziksel nesnelere, toplumsal kurumlarda, kültürel ürünlerde” dışsallaştırmaktadır. İnsan emeğinin bu dışsallaşması; başka bir deyişle insanın fiziki anlamda var oluşu ile ruhi anlamdaki varlığı arasındaki mesafenin açılması, Hegel açısından emeğin yabancılaşması olmaktadır (Tolan, 1980:145; Erkal vd., 1997:314-317).

Sosyal bir olgu olarak yabancılaşma konusunda ortaya konan teorileri iki ana başlıkta toplayabiliriz. Nesnel yaklaşımlar (objektivistler) ve öznel yaklaşımlar (subjektivistler). Nesnel yaklaşımlar,

yabancılaşmayı nesnel politik ve ekonomik yapı kavramlarıyla açıklar ve öznel durumlardan hareketle yapılan tanımlamaları reddederler. Toplulukçu yaklaşımları ve Marksist teoriyi bu başlık altında değerlendirebiliriz. Öznel yaklaşımlar ise sosyo-psikolojik bakış açısına sahiptirler ve yabancılaşmanın duygusal görüntüleriyle, bu psikolojik durumların yarattığı davranışlarla ve yabancılaşmış davranışların sonuçlarının adım adım tedavisiyle ilgilenirler (Oldenquist ve Rosner, 1991:4). Amerikan sosyoloji ekolü bu grup için en iyi örnektir. Bunlar arasında Seeman'ın makalesi (1959) en çok göze çarpanıdır.

Durkheim, kurlsızlık (anomi) anlamında yabancılaşmadan ilk bahseden düşünürdür. Durkheim'e göre cemaat yapısının özelliği olan mekanik dayanışmadan cemiyet yapısının özelliği olan organik dayanışmaya geçişte işbölümü, marazi durumlara ve olumsuzluklara yol açabilmektedir. Organik dayanışmada çalışanlarla işverenler, çalışanların kendi aralarındaki ve çalışanların tüm toplumla olan örgütlenme farklılığı ve bölünmüşlük durumu, başlangıçta olumlu görünmesine rağmen çalışanları, çalışmalarının anlamını kavrama olanağından uzaklaştırmaktadır. Ekonomik kriz ortamlarında iflasların çoğalması durumunda, ekonomik faaliyet sürecinde, işveren-ücretli ilişkilerinde, birimlerin aşırı parçalanması ve uzmanlaşması sonucunda kurlsızlık (anomi) ortaya çıkmaktadır. Toplumdaki kurlsızlık ve yabancılaşmanın sonucu ise, özellikle günümüz toplumunda anomik intihar olmaktadır. Sosyal yapıyı kuran unsurlar arasında işlevsel bir bağlantı kuramayan birey -Durkheim'in ifadesiyle, "kollektif şuurun yokluğu" halinde- ufkunun ya aşırı genişlemesi ya da aşırı daralması sonucu intihara yönelmektedir (Tolan, 1980:28 vd; Bayhan, 1997:11 vd.).

Marksist düşüncede yabancılaşma, kapitalist sistemde işçilerin sömürülmesinin sonuçlarını açıklamak için kullanılan bir kavramdır ve tamamen nesnel bir çözümlemeye tabidir. Marx'a göre yabancılaşma dört farklı ilişki biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bunlar, kişinin kendi üretim faaliyetine yabancılaşması, kendi ürününe yabancılaşması, çalışma arkadaşlarına ve diğer türlere yabancılaşmasıdır (Ollman, 1988:136-153).

Sanayi devriminin yarattığı kitle üretimi ve yoğun işbölümü işçiyi makinenin canlı bir parçası haline dönüştürmekte ve rutin, tekdüze bir çalışma ortamı sunmaktadır. Böylece çalışan doğadan, zanaatçı teknik temelden ve çalışma arkadaşlarından uzaklaştırılmaktadır. Marx buna "emeğin yabancılaşması" demektedir.

Marksist yabancılaşma teorisinin çağdaş yorumcularından biri olan ve Frankfurt Okulu'ndan gelen Herbert Marcuse, ileri sanayi toplumunda, toplumun tek boyutlaşma sürecine girdiğini ve bütün sınıflar için yabancılaşmanın geçerli olduğunu savunur. Wright Mills ise hizmetler sektöründe çalışan ve bilgi toplumunda oranları en yüksek olan büro memurları, pazarlama elemanları vb. gibi beyaz yakalılarının yabancılaşması ve Amerikan toplumundaki güç ilişkileri ve siyasal yabancılaşma üzerinde durur (Tolan, 1980:159-165).

Fromm'da psikolojik bir çözümlemeye tabidir yabancılaşma. Kişinin kendini yabancı, anlamsız hissettiği bir deneyim biçimidir. İnsan kendisini dünyanın merkezi, hareketlerinin yaratıcısı olarak görmez, tersine hareketleri ve davranışlarının sonuçları onun boyun eğdiği hatta taptığı efendileri olmuştur. Dolayısıyla yabancılaşma, çağdaş toplumdaki durumuyla her yeri kaplamıştır; insanın

işyle, tükettiği şeylerle, devletle, başkalarıyla ve kendisiyle olan ilişkilerini belirler. İnsan ilk kez bütünüyle insan elinden çıkma nesnelere oluşan bir dünya yaratmıştır ve kendisini yarattığı Golem'in (robot, otomat) kölesi olarak algılamaktadır. Araba, buzdolabı, televizyon [cep telefonu] gerçek işlevleri dışında sahiplerinin toplum içindeki üstün yerlerini belirler. Yediğimiz, içtiğimiz, damak zevkimizden önce markalara göre belirlenir. Nesnelere herhangi bir somut ilişki kurmadan, ürettiğimiz gibi tüketiriz (Fromm, 1995:61).

Melvin Seeman ise, yabancılaşma kavramını sosyo-psikolojik bir kavram olarak ele alır. "Yabancılaşmanın Anlamı Üzerine" başlıklı makalesinde (1959) bilişsel ve davranışsal beş ayrı yabancılaşma kategorisinin varlığından söz eder. Bu kavramlar şöyle sıralanabilir (Seeman, 1959: 783 vd.):

- Güçsüzlük: Bu kavram, Marksizm'in kapitalist toplumda işçinin üretim araçlarından ve karar almadan soyutlanmasının işçinin ruh hali üzerindeki etkileri bağlamında kullanılmıştır.
- Anlamsızlık: Anominin aşırı hali olarak bireyin neye, hangi doğrulara inanacağı ve bağlanacağını bilmemesi halidir. Karar verebilmek için bireyin değerler dünyasında en düşük düzeyde dahi bir kesişme ve bütünlük yoktur.
- Normsuzluk: Başarı hedeflerine ulaşmak için toplum tarafından onaylanmayan davranışların varlığı.
- Tecrit/dışlanma: Özellikle aydınlarda görülen bir kendini yalıtma halini ve halk kültürünün bireysel yönelimlerle çelişmesini ifade eder.
- Kendine yabancılaşma: Varoluşa ve kişinin geleceğe yönelik

hedeflerine aykırı davranma durumunu ifade eder.

Tolan'a göre, Seeman'ın bu kavramlaştırması, kendine yabancılaşma ve güçsüzlük duygusu bakımından Marksist teoriye, normsuzluk ve anlamsızlık duygusu da anomi kavramına yaklaşmaktadır (Tolan, 1980:126-129).

Yabancılaşma konusu felsefi, sosyolojik ve psikolojik düzeylerde tanımlandığından, tanımlar da konunun incelendiği alana göre değişmektedir. Ayrıca uygulamalı çalışmalarda her araştırmacı konuyu incelediği alana indirgemekte ve kaynağına göre yabancılaşma tanımları ve açıklamaları da yapılmaktadır. Bu anlamda, siyasal yabancılaşmadan, kültürel yabancılaşmadan, teknolojik yabancılaşmadan ve hatta alt düzeyde bilgisayar yabancılaşmasından (computer alienation) söz edilebilir.

Yukarıda çizilen genel kuramsal çerçeveden hareketle modern topluma katılma çabası içerisindeki bireyin durumu açısından bir tanım vermek gerekirse, "gelenele modernizmin değerleri arasında sıkışmış olma halinin getirmiş olduğu gerginlik ve huzursuzluklar" şeklinde bir tanım yapılabilir. Ahmet İnam'ın deyimiyle, insanın "gönlüyle bağını koparması, gönlünü unutması" durumudur yabancılaşma (İnam:1993:9 vd.). Türkiye şartlarında yabancılaşmayı kendi kültürümüze ve bu kültürün öz değerlerini anlayamayan, bütün bir hayat görüşünün temellerini başka kültürlerin özelliklerinde arayan ferdin durumu olarak tarif etmek mümkündür (Sezal, 1981:136).

2.2. Yabancılaşma İle İlgili Diğer Kavramlar

Bu başlık altında yabancılaşmanın hem nedeni hem de sonucu olabilen kuralsızlık ve sapma kavramları ile yabancılaşmanın ilk belirtileri olabilen

çatışma ve stres kavramı üzerinde durulacaktır. Yabancılaşma ile yakın anlama gelen anomie kavramı üzerinde yukarıda durulduğundan tekrar değinilmeyecektir.

Kuralsızlık, Nettler'e göre nispi bir norm yokluğu durumuna ilişkindir, yabancılaşma ise bireysel psikolojik bir durumdur. Sapma ise Merton'a göre, toplumdaki kültürel amaçların ve bu amaçlara varmak için saptanmış olan yolların kabul edilmesi olan uyumun zıddıdır (Tolan,1980:80-92).

Çatışma, psikolojik anlamda fizyolojik ve sosyo-psikolojik ihtiyaçların tatminine engel olan sıkıntılarını ortaya çıkardığı gerginlik halleri olarak tanımlanabilir. Örgütsel anlamda çatışma, bireyler ve grupların birlikte çalışma faaliyetlerinden kaynaklanan ve normal faaliyetlerin durmasına veya karışmasına neden olan olaylardır (Eren, 1998:445). Çatışma sırasında ferdin standart karar verme mekanizmalarında bir bozulma meydana geldiğinde çeşitli davranış alternatifleri arasında uygun hareketin seçiminde zorluklar ve uyumsuzluklar ortaya çıkar (Eroğlu, 1998:306).

Yabancılaşma ile ilgili diğer bir kavram olan stres, çevrenin potansiyel tehditlerine fiziksel ve duygusal tepki olarak tanımlanabilir. Bu tanım, bireyle çevre arasındaki uyumsuzluğu vurgulamaktadır (Şimşek, 1998:295). Diğer bir tanım, kişinin üzerinde rahatsızlık ve sıkıntı yaratan her türlü etkeni stres kaynağı olarak kabul etmektedir. Başka bir tanıma göre ise zarar verici bir olay veya durum ile birey arasındaki karşılıklı etkileşimin bütün sonuçlarını stres olarak ele almaktadır (Eroğlu, 1998:298).

Bireyin kendisi ile ilgili stres kaynakları biyolojik, bedensel, maddi, duygusal, yaşam tarzı ve yaşı açısından incelenebilmektedir. Kişinin kendisi ile ilgili stres kaynakları, olumlu tepki

verilmemesi durumunda yabancılaşmaya sebep olabilmektedir. Kişinin çevresi ile ilgili stres kaynakları, iş yaşamı açısından ve genel çevre bakımından incelenebilmektedir. (Eren, 1998:227).

2.3. Sosyal Hareketlilik Bağlamında Modernleşme ve Yabancılaşma İlişkisi

İçinde yaşadığımız modern toplumda yer almak, kişinin kendini gerçekleştirme, bir takım statüler edinmesiyle mümkün olmaktadır. Modern toplum, insanlara eğitim ve öğretim vb. yollarla statü kazanma imkanları sunmaktadır. Vanca Packard, modern toplum insanını "statü arayanlar" (status seekers) olarak nitelendirmektedir (Sezal, 1981:119).

Modernleşme, bilindiği gibi tarımsal üretimden endüstriyel üretime; kapalı köy ekonomisinden kent/pazar ekonomisine; insan hayvan enerjisinin kullanımından makine enerjisinin kullanımına doğru yapılan geçişler olarak tanımlanmaktadır. Kimi sosyal bilimciler de toplumun bu altyapı değişimine paralel olarak meydana gelen aydınlanma, pozitivizm, sekülerizm gibi üstyapısal değişimleri modernleşme olarak değerlendirmişlerdir. Modernleşme, modern dünyayı oluşturan bireyselleşme, sekülerleşme, kültürel farklılaşma, metalaşma ve kentleşme süreçlerinin hepsini bir arada anlatan bir terimdir (Best ve Kellner, 1998: 15).

Ana hatlarıyla modernleşme, farklılaşma ve uzmanlaşma olarak ele alınırken sosyal psikologlar, modernleşmenin doğurduğu zihinsel rahatsızlıklar üzerinde durmakta; iktisatçılar insanları motive eden psikolojik, sosyal ve politik faktörleri göz önüne almaksızın kişilerin teknoloji kullanımı ve benzeri hususlara bakmakta; siyaset bilimciler ise, ulus oluşturma, kurumsal yapıyı bozmadan yeni mobilize grupları uyumlaştırma sorunu olarak ele almaktadırlar. Modernleşme, sosyal ve fiziki çevreyle ilgili olduğu kadar,

kişilerin tutum ve değerleri, zihinsel yapıları ve kişiliği ile de ilgili bulunmaktadır. Modernleşme, modern sosyal ve fiziki çevreye uygun zihinsel yapı, tutum, değer ve kişilik gerektirmektedir.

Modernizmin bireye yansıyan boyutu, bireycilik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Modern uygarlığın en büyük kazanımı olarak görülen bireycilik, kimilerine göre insanın kozmik bütünlükten kopması veya dünyanın büyüünün çözülmesidir (Taylor, 1995:82). İnsanlar eskiden yaptıkları her işte bir kutsallık görüyorlardı. İnsana hizmet ibadet niteliğindedir. Her şey “Allah rızası” diye adlandırılan bir üst ideal için yapılıyor, hiçbir iş basit veya rutin görülüyordu. İnsanın toplumla, hatta kozmik alemle bütünleşmesini sağlayan üst ideallerin yerini bireyciliğin alması, modernizmin en önemli açmazıdır. Kader, rıza, tevekkül gibi kavramlar, yerini girişimcilik, risk gibi modernizmin kavramlarına bırakmıştır. Güven, insana değildir; güven risk ile ilişkili olarak anlaşılmaktadır. Bu kavram, öngörülemez sonuçların doğanın gizli anlamlarını (mistik) ya da ilahi iradeyi göstermesinden çok, bizim kendi etkinliklerimizin veya kararlarımızın bir sonucu olarak ortaya çıkabileceği anlayışından kaynaklanmıştır. Risk, büyük ölçüde daha önceleri “fortuna” (alinyazısı, kader) olarak düşünülen şeyin yerine geçer ve böylece kozmolojiden ayrılmış olur.

Köyden kente, taşradan büyük kente okumaya, çalışmaya gelenler, toplum düzeninin istediği nitelikli eleman olmaya çalışan birey, toplumda bir yer edinmenin ancak makamla, parayla mümkün olduğunu görmekte ve bunlara sahip olma isteğini ve bunlara ulaştığında sahip olduklarını kişilik değerleri olarak öne çıkarmaktadır. Genellikle geleneksel kültürün kendisine verdiği değerleri

modernizmin kalıpları içerisinde dönüştüremeyerek problemlili bireyler haline gelmektedirler.

Statü sistemlerinde yukarı ya da aşağı hareketlilik, bir başka deyişle statü istikrarsızlığı, “sınırdaki insan bunalımı” denen bir gerilim türü doğurabilir. Hızlı değişen toplumlarda statü güvenliği söz konusu değildir. Yeni bir statü düzeyine ulaşmak çok kolay olmamakla birlikte modern toplumun dinamik ve değişen yapısı insanlara yeni seçenekler sunar, yeni fırsatlarla bireyleri yükselmeye özendirir. Statü değiştirmek için yaşanan gerilimli süreç, “sınırdaki insan” adı verilen bireyde güvensizlik duygusu oluşturmaktadır. Birey eski ve yeni değerleri arasında değer çatışması yaşamakta; hatta anomali ve yabancılaşmaya yönelmektedir (Ergil, 1994: 130).

18. yüzyılda Batı'nın modernleşmesi, insanları geleneksel dünyadan koparıp bireyselleştirirken onlara kendini gerçekleştirilebileceği yepyeni imkanlar da sunmaktaydı. Örneğin, zengin olma imkanları, Amerika'nın keşfedilmiş olması vb. gibi. Hoffer'ın değindiği gibi (2000) Batılı etki, Batı dışı toplumları ticaret, yasama, eğitim ve sanayileşme yoluyla geleneksel yaşam tarzını çökertmiş ve bu insanların saygınlık ve itibarlarını bertaraf etmiştir. Modernizmin gerektirdiği kurumsal yapı ve üretim düzenekleri oluşmamış Asyalı toplumlarda birey, kimsesiz ve çıplak bir halde soğuk bir dünyaya salınmıştır.

Modernizmde kendini gerçekleştirme, benlik merkezli biçimler haline gelmiştir. Taylor'a göre benlik merkezli biçimler kişinin yakınlıklarını salt araç konumuna getirerek doyumun merkezine bireyi koyarak insanları toplumsal atomculuğa itiyorlar; köktenci bir insan merkezçiliği besliyorlar. Bu benmerkezçilik insan hayatına sahte değerler getirmektedir. Yaşamın anlamı nedir? sorusuna verilecek

cevap, kutsallarından sıyrılmış bir insan için, materyalist felsefenin verileri olacaktır. Modernizmin dayattığı insan tipi, homo economicusdur. Hayatı sadece üretmek ve tüketmek fiillerinden ibaret gören, bunun dışında hiçbir ahlaki değer yargısı taşımayan (Sezal, 1981:66), menfaatlerini temin için geliştirilen vasıtaları, hayatın gayesi haline getiren insan, daha çok kazanmak, daha iyi bir statü elde etmek için çırpınıp duracaktır. Bu çırpınış aynı zamanda modern toplumun gereği ve dayatmasıdır.

Modern bir toplumda, bireye gerçekleştiremeyeceği amaçlar gösterilmektedir. Oysa başarı için bireylerin ellerindeki araçlar, genellikle bu amaçları gerçekleştirmek için yeterli değildir. Sınıflı toplum, yükselmeyi özendirilmekte ama fırsat eşitliği dışında bu amaca varmak için gereken araçların eşit dağılımını sağlamamaktadır. Toplumun tabakalı (eşitsiz) yapısı bunu engellemektedir (Ergil, 1994:129). Özlü bir ifadeyle söylemek gerekirse, “dünyada iki büyük trajedi vardır: İlki insanın çeşitli duygularını tatmin edememesi, ikincisi ise bütünüyle tatmin etmesidir.”

Modernizmde, bireysel sözcüğü, insanın kişisel özgüllüğünü vurgulayacak yerde, garip bir biçimde sıradanlığı ifade etmeye başlamıştır.* Günümüzde eşitlik kavramı da birbirinin yerine konulabilirliğe eşdeğer bir anlam kazanmış ve bireyselliğin tam tersi olmuştur (Fromm, 1996:80).

Modernizmde şahsiyetinden tecrit edilip üniform hale getirilen insan, kendi hayatına bir proje muamelesi

yapmaktadır. Kişinin çalışma yeri, geliri, becerisi, hareketliliği, gücü, ailesi ve kişisel kimliği modernizmin kurumlarının yaygın normlarıyla mikro düzeyde uyuşmasına bağlıdır. Ters, “elverişli iyi yaşamın” dışına atılmaktır. Modernizmin gerektirdiği insan tipi olamayanlara toplum, “yabancılar” (ya da “öteki”) gözüyle bakar.

2.4. Modernleşme ve Pazar

“Kişi” sözcüğü, Yunanca “person” sözcüğünden türemiştir. Eski Yunanca’da person, tiyatro oyunlarında kullanılan maske anlamını taşıyordu. Şu halde, bir kişi olmak, doğru zamanlarda doğru maskeleri takmayı öğrenmek anlamına gelir. Bu nitelik, durumu sağlıklı değerlendirmekle, uygun davranışta bulunmakla ve rolünü doğru oynamakla kazanılır. Rolün doğruluğu, toplumca belirlenmiş olan oyunda, diğer rol arkadaşlarıyla uyum sağlamaya bağlıdır. Uyumun temelinde, oyuncuların -bireylerin- benimseyecekleri ortak değerler, oyunun kuralları üzerinde varılan konsensus vardır (Ergil, 1994:31).

Maskeli balolarda, karnavallarda kimliği gizleyen; tiyatrodaki öykünme ve “benzeşerek başkalaşma” aracı olarak kullanılan; ayinsel törenlerde güce ulaşma aracı olarak düşünülen maske, bizi iki temel olguya götürüyor: Güce ulaşarak gücü temsil etme ve kendini gizleme. Dolayısıyla, maskenin fiziksel kullanımı da tıpkı günlük hayatta yüzümüze yerleştirdiğimiz “anlam maskelerimiz” gibi bir kaçışın, güçsüzlüğü gizleyerek güce ulaşmanın, zaafı örtmenin ifadesi olarak karşımıza çıkıyor.

Kendimizle ilgili imgemiz, rolümüz gereği yüzümüze geçirdiğimiz maskemizin anlamının dışına çıkamaz ve rolümüzü ne kadar iyi oynarsak o ölçüde maskemiz bizi sarar, görünen gerçeğimize dönüşür. Ortaya koyduğumuz hayali kimlik, dıştan bakanların hatta kendimizin bile “sahteliğini” hissedemeyeceği kadar

* Karınca Z filminin giriş kısmındaki psikologla konuşma sahnesinde sembolik olarak insanın toplumdaki sıradanlaşması ve değersizleşmesi işlenmektedir. Orada, karınca Z, kendinin her gün aynı anlamsız işi yapan, beş bin çocuklu bir ailenin ortanca ferdi gibi değersiz ve sıradan olduğunu düşündüğünü beyan etmekte; buna karşılık, psikolog, “Bu bir rahatsızlık değil, sen zaten değersiz birisin” diye cevap vermektedir.

“biz” olmuştur. Ve birey, yığın bir parçası olmaktan kurtulup, tarihin öznesi olmadığı sürece, maskeleri onu bir nesne olmaktan öteye geçiremeyecektir (Yazıcı, 1997:31-32). İnsanın isminin, unvanlarından veya sahip olduğu maddi statü sembollerinden -mesela arabasından- sonra telaffuz edildiği statü dünyasında, insanın toplumla artık “etiketleri” muhatap olmaktadır. Modernizmin sunduğu “paket programlar” içerisinde yaşayan insan aslında kendisini -veya sahiçiliğini- değil, kalabalıkları, nesneleşmeyi, sıradanlığı yaşamaktadır.

Modern topluma en kolay uyum sağlayabilen bireyler, “kendini ayarlama” davranışını bir strateji olarak benimsemiş olanlardır. Snyder, bu kişilere, “kendini ayarlayıcılar” -self-monitors- veya “kendini ayarlama becerisi yüksek” - high self-monitors- bireyler demektedir. Bu stratejiye pek başvurmayan veya başvurma gereği duymayan kişiler ise, “kendini ayarlama becerisi düşük” -low self-monitors- bireylerdir (Bacanlı, 1997:18).

Kendini ayarlayan bireylerin bilişsel olarak sordukları ve davranışsal olarak cevap verdikleri soru “bu durum benden kim olmamı istiyor ve nasıl o kişi olabilirim?” iken; kendini ayarlama becerisi düşük bireylerin stratejik sorusu “ben kimim ve bu durumda nasıl ben olabilirim?” sorusudur. Kişiyi başkalarının görüşlerine karşı duyarlılaştıran, başkalarının ne düşündüğü ve nasıl davrandığına dikkat etmesini gerektiren ve referans grup normlarıyla uyum içinde olmaya ve toplumun onu nasıl değerlendirdiğine dikkat etmesi için güdüleyen çevreler, kendini ayarlama becerisi gerektirmektedir.

Goffman’a göre bireyler sosyal etkileşim içinde karşılarındaki kişilerde istedikleri izlenimi oluşturabilmek için birtakım roller oynamakta “maskeler”

kullanmaktadırlar. Bu maskeler kişi için birer benlik haline gelmektedir; çünkü bireyler çeşitli ortamlarda çeşitli amaçlarla çeşitli roller oynamak durumunda kalmaktadırlar. Synder’e göre, bazı kişilerin birçok benliğe sahip olmasına karşılık, bazı kişilerin benlikleri bir tektir. Bu da kişilerin “faydacı” veya “prensiip sahibi” oluşlarından, davranışlarını “durumsal” veya “eğilimsel” belirlemelerinden ileri gelir (Bacanlı, 1997:15-17).

Swann, benliğin kendini tutarlı bir şekilde sürdürmesini “kendini doğrulama” kuramıyla vurgular. Benliğin davranışa yansımaları ile ilgili olarak Wicklund, “kendinin farkında olma” kuramını ortaya atmıştır. Ona göre kişi, dikkatini çevreye veya kendine odaklandırabilir. Tercih ettiği odak noktasına göre, davranışında farklılıklar ortaya çıkacaktır. Kişinin dikkatinin kendinde odaklanması -self-focused attention-, ben bilinçliliğini - self conciousness- yani kendinin bilincinde olmayı hatıra getirmektedir. Bu konu üzerinde duran Fenigstein, Scheier, Buss, “özel ben bilinçliliği” ve “genel ben-bilinçliliği” kavramlarını ortaya atmışlardır. Buna göre, özel ben-bilinçliliği kişinin davranışını duygu, düşünce ve inançları, yani içsel kuralları tarafından yönlendirilmeyi ve dolayısıyla, tutumlarla davranışların oldukça tutarlı olmasını ifade eder. Genel ben-bilinçliliği ise, kişinin davranışının duruma göre belirlenmesi ve dolayısıyla, tutum davranış tutarlılığının düşük olması anlamına gelir.

Kişilerin kendilerinin değeri ile ilgili yargıları James’ten bu yana “benlik duygusu” olarak ele alınmaktadır. Benliğin nispeten tutarlı kalmaya çalışması her zaman ve herkes için mümkün olmayabilir. Bu durumda “benlik aykırılığı”ndan söz edilmektedir. Polonoff da “benliğin kendi kendini aldatması”ndan söz etmektedir (Bacanlı,

1997:13). Bir başkasının, bir dış gücün, bir gizli otoritenin bizim görüntümüzü ele geçirmesi, bizden satın alması veya bizden koparması, yabancılaşmanın, kişilik bölünmesinin, özsaygı yitiminin kaynağıdır. Baudrillard'ın "Praglı Öğrenci" filminden hareketle yorumladığı "bireyin aynada yansıyan imgesini şeytana satması" ben-bilinçliliğini yitirmesidir (Baudrillard, 1997:233 vd.).

R. Sennett, evdeki ve sokaktaki giyimin farklılığını, ötekilere sizin kim olduğunuzu biliyormuş gibi davranma fırsatı tanıma amacı taşıdığını ve kişinin kendi oluşturduğu sahnede bir şahsiyet haline geldiğini söylemektedir. Rousseau, maskelerin birer yüz haline geleceği; dış görünüşlerin de karakterin bir göstergesi olacağı bir toplumsal yaşam umuyordu. 19. Yüzyıl'da maskeler yüze dönüştü (Sennett, 1996:94, 273), fakat karakterden soyutlanmış bulunuyordu. Rousseau'ya göre insanlar çalışmayı, aileyi ve yurttaşlık görevlerini aşan bir üslup edindikleri takdirde, moeurs* yozlaşır. İşlevsel yaşam bağlamının dışına çıkmak, yaşamı üretmeyen, beslemeyen zevkler peşinde koşmak, bir yozlaşmadır (Sennett, 1996:152). Oysa insanlar olabilecekleri gibi değil de, oldukları gibi kabul edildiğinde hayat daha sosyal ve daha yaşanılır olacaktır. Modernizmde insanlar kendi gerçekliklerini aşan bir üslup edinmeye adeta zorlanmaktadırlar.

Modernizmin yarışmacı toplum düzeninde statü arayışları içerisinde "sınırdaki insan gerginliği"ni yaşayan; "yersiz yurtsuz zihin"le dolaşan bireylerle karşılaştığımızda Adler'in "iyi insan" tanımlarını hatırlıyoruz: "Başkaları ile birlikte buldukları zaman neşelerini onlara da geçirebilen ve hayatı daha güzel, daha anlamlı bir hale getiren insanlar... Yalnızca davranışlarından

değil, başkalarına yaklaşma ve konuşma biçimlerinden, başkalarının menfaatini kollamaya dikkat etmelerinden, aynı zamanda dış görünüşlerinden, kılık kıyafetlerinden, el kol hareketlerinden, mutlu ruh hallerinden ve gülüşlerinden bunların iyi insanlar olduklarını sezmek mümkündür. Uzağı gören bir psikolog olan Dostoyevski şöyle demişti: Bir insanın karakterini can sıkıcı psikolojik çözümlerden çok, gülüşünden anlamak mümkündür" (Adler, 1997:403-404). Yine Adler'in ifadesiyle; sosyal duygunun en saf, en katıksız ifadesi sempatidir. Herhangi bir insanda sempatinin var olduğunu gördüğümüz zaman, onun genellikle sosyal duygusunun iyi gelişmiş olduğuna güvenebiliriz; çünkü bu duygu bize, bir insanın kendisini başka insanlarla ne derece birleştirebildiğini –empati-değerlendirebilmek imkanı vermektedir (Adler, 1997:433-434).

Tutumlarıyla davranışlarının tutarlı olmasına önem veren "kendini ayarlama derecesi düşük" bireyler, tabii ki bu tutarlılığı rahatlıkla yaşabilecekleri ortamlara girmekte istekli olmakta ve olumsuz geribildirim verildiği zaman da pek fazla etkilenmemektedir. Ancak, gerçekten tutumlarıyla davranışlarının tutarsız olduğunu hissettiklerinde, daha önce sözü edilen bilişsel çelişkiyi daha yoğun yaşamaktadırlar (Bacanlı, 1997:33). Dolayısıyla, modern toplumdaki en rahatsız tipler, kişiliğini rasyonel örüntülerle demir bir kafese dönüştürülmüş hayatın akışına yansıtamayan, tutarlı bir kişilik taşıma gayretinde olan insanlardır. Jourard'a göre, kişinin gerçek benliğini yakınlarına gösterme yeteneği anlamına gelen kendini açma (self disclosure), duygusal sağlığın özüdür. Buna göre kendini duruma göre ayarlama derecesi düşük bireyler ruhsal yönden daha sağlıklı; kendini her duruma ayarlayabilen, tutarlı kişilik

* Moeurs; davranışların, değerlerin ve inançların keşifmesi anlamına gelmektedir. Moeurs, davranış biçiminin bütünüdür, kişinin üslubudur.

geliştiremeyen bireyler ise, en azından “sağlıksız” olabilecek kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Jourard, insanın sadece kendini açarak kendini bulabileceğine, yani benlik bilgisine ulaşabileceğine inanmaktadır. Ona göre, otantik davranış, insanı geliştiren davranıştır ve uydurma (faking) görünme, oyun oynama ve planlanmış kişiler arası davranışın, yani kişinin gerçekte olmadığı gibi görünmek için kendini manipüle etmesi veya bırakacağı etki için uğraşmasının zıddıdır. Bu şekilde otantik olmayan davranış rahatsızlığa neden olur. Bu içi-dışı bir olma durumuna Rogers “tutarlılık” –congruence- demiştir (Bacanlı, 1997:46).

İnsanlar arası iletişimi tıkayan veya saptıran etmenlerden biri, bireyin kendine ilişkin imgesiyle, diğerlerinin ona ilişkin imgeleri arasındaki fark ya da mesafedir. Bunun aşılabilmesi, bireyin serbest ifade ortamında kendi benliğini objeleştirmesini gerektirir. Bu nedenle iletişim gruplarında herkes, “ben kendime göre kimim?” sorusuyla işe başlamalıdır. Böylelikle insanın “olmak” ile “görünmek” arasındaki mesafeyi aşması muhtemeldir. Mevlana’nın “ya olduğun gibi görün, ya gördüğün gibi ol” sözü, “içi-dışı bir olmak”, “ikiyüzlü” olmanın ayıplanması hep kişilikli ve tutarlı olmanın kültürümüzdeki algılanma biçimidir.

Otantikliğin kazanılmasında, önemi vurgulanan bir diğer etmen “saydamlık”tır. Diğerine kendiliğindenlikle açılmayı ifade eden saydamlık, bireyin düşündükleri ve hissettiklerini söze dökmesi, benliği dışa vurması demektir. Saydamlık, bireyin kendi üstüne kapanmak, klişe ve önyargılara sarılmak ve diğerine güvensizce yaklaşmak yerine, kendi maskelerini bırakmayı ve savunucu, saldırgan bir iletişime girmemeyi, pozisyonlarını değiştirebilmeyi gerektirir. Bireyin kendine ve diğerine ilişkin

imgelerinin farkındalığı; insanın kendini ve diğerini bir kitlenin herhangi bir parçası olarak görmeye, kitle içinde eriyip yok olmaya, bireylik yitimine karşı direnebilmesinin psikolojik şartıdır (Bilgin, 1996:180).

Sennett’in dile getirdiği kaygılarda olduğu gibi, dışlanmaya, uyumsuzluğa, rahatsız edilmeye razı olduğunuz takdirde, “herkesin içtiği sudan içmeme”ye direnebilirsiniz. Sennett şöyle söylüyor: Kişiliğin günümüzdeki gelişimi bir mülteci kişiliğin gelişmesinden başka bir şey değildir. Kişilik nasıl adaletsizlik üzerine kurulu bir dünyada hareket edebilecek kadar güçlü olabilir? İnsanların karşısına, öteki insanlara güvenmeyi, açık olmayı, onlarla bir şeyler paylaşmayı ve onları manipüle etmekten kaçınmayı toplumsal durumlar karşısında, saldırganlıktan ya da bu şartları kişisel çıkarlar için kullanmaktan kaçınmayı öğrendikleri ölçüde “daha zengin” duygular besleyebilecekleri ve kişiliklerinin “gelişeceği” hükmünü getirmek gerçekten insanca mıdır? Böylesine katı bir dünyada yumuşak benlikler oluşturmak insanca mıdır? (Sennett, 1996:325).

Özgüven, “benliğini hissetme”, başkalarının o kişi hakkında biçtiği değer göstergesinden başka bir şey değildir. Pazardaki başarısı ne olursa olsun, başkaları tarafından sevilsin veya sevilmesin, kendi değerini biçen, kişinin kendisi değildir. Aranıyorsa, bir kimsedir; başkaları ondan hoşlanmıyorsa hiç kimsedir. Kişinin kendisine değer vermesinin, “kişilik”in başarısına bağlı olması, çağımız insanı için popüler olmanın neden büyük bir önem taşıdığını açıklamaktadır. Yalnızca kişinin günlük yaşantısındaki başarısı değil, kendine olan saygısını, güvenini koruyup koruyamayacağı, ya da aşağılık duygusunun uçurumuna yuvarlanıp yuvarlanmayacağı buna -popüler olup

olmadığına- bağlıdır (Fromm, 1996:105-106). İnsanları birer maske takarak rol yapmaya, duruma uygun tutum geliştirmeye zorlayan toplumdur. Persona, toplum geleneklerinin beklentilerine karşı kişinin taktığı bir maskedir. Bu rol ona toplum tarafından verilmiştir ve yaşamı boyunca da bu rolü oynaması kendisinden beklenir. Maskenin amacı, diğer kişiler üzerinde belli bir etki yaratmaktır ve çoğu kez gereksiz yere kişinin gerçek özelliklerini gizler. Persona, toplum içi kişiliktir ve toplum kişiyi bu özelliklerine göre değerlendirir. Eğer ego persona ile özdeşleşirse birey gerçek duygularından çok, bilinçli olarak oynadığı rolü gerçek kişiliği sanır. Kendine yabancılaşır ve kişiliği iki boyutlu olarak kalır. Özerk bir insan olacağı yerde toplumun bir yansımasından öteye gidemez (Gençtan, 1978:33).

Kişinin toplumsal rolünün gereğini ifa ederken, kendine yabancılaşmaması, toplumsal değerlerden uzaklaşmaması için toplumun da ona yardımcı olması, alt yapıyı hazırlaması gerekir. Reich'in "Sana arkadaşının büyük adam olduğunu televizyon söylerse inanırsın" (Reich, 1994:55) dediği gibi, toplumda değerli bir birey olmak için illa maske takıp statü sembollerine donanarak, insanlara tepeden bakmak gerekmemelidir. Toplumda yapılan veya istenenle, söylenen çatışmalı bir yapı arz etmektedir; toplum bireyden hem kişilikli olmasını, hem de "işini bilmesini", "dümenini döndürmesini", "köşeyi dönmesini" beklemektedir.

Modern toplumda insanları kişilik bölünmesine, tutarlı olmamaya götüren bir neden de; geleneksel değerlerle, modernitenin araçlarına sahip olan kitlelerin, hakim kültürmüş gibi sundukları zenginlik alt kültürüdür. Belirli bir sosyal yapı içerisinde ortaya çıkan ve sosyal anlaşmanın sonucu olarak sınırları belirlenen davranış topluluğuna

davranış düzlemi denir. Buna göre davranış düzlemi, bir sosyal grup içerisinde istenen davranışlar örgüsünden oluşan etkileşim alanıdır. Kişilerin içinde yer aldıkları davranış düzleminin biri toplumun genel kuralları -sosyal normlar, örf, adet vb.- , diğeri ise insanın ilgili olduğu alt davranış düzlemidir (Eroğlu, 1996:72). Hakim sınıflar, kendilerine özgü "zenginlik alt kültürü"yle kendi davranış normlarını belirlemekte, alt davranış düzlemini amaçlaştırarak toplumsal kültürü, geleneksel değerleri adeta yok saymaktadırlar.

Bugün toplumumuzda bir yanda kenar mahallelerde yaşayan yoksullar, öte yanda en iyi semtlerde Boğazda hayat süren zenginler, itibarlılar olmak üzere hakim veya temel toplumla kaynaşamayan, ondan belirli ölçüde inhiraf eden iki kültür çevresiyle karşı karşıya bulunuyoruz. Toplum piramidinin zirvesinde tutunmaya çalışan zenginlik kültürü, hayat tarzı ve yaşayış biçimiyle çoğunluk kültüründen koparken; kitle ve haberleşme araçları üzerindeki güçlü hakimiyetleri nedeniyle buldukları zirveden itibaren geniş halk tabakalarına hayatın amacı haline getirdikleri kozmetik kültürü yaymaya çalışırlar. (Türkdoğan, 1996:27). Buna mukabil, yaşamak için sürekli mücadele, aşağı seviyede ücretler, işsiz aylaklar, marjinal meslekler, sık sık iş değiştirmeler gibi iktisadi yansımaları; kalabalık mahallelerde yaşama, sürü hayatı, alkolizm oranının yüksekliği, sık sık fiziki şiddete başvurma, çocuklar için bedeni cezalar gibi psikolojik yansımaları olan yoksulluk yan kültürü gecekondulaşmayla beraber hızla gelişmeye devam etmektedir.

Sosyolojik ifadeyle yan kültür (sub-culture), geniş toplum ile hakim kültürde bulunmayan değerler ve normlar takımı ile ifade edilen belirli bir toplum ve kültürde mevcut olan bir grubu temsil eder. Bu anlamda olmak üzere bir yan

kültür, geniş toplum veya hakim kültürden saparak kendine has bir takım değerler ve normlar geliştirmek suretiyle toplumdaki yerini alır (Türkdoğan, 1996:27).

Birey çeşitli referans gruplarının normlarını içselleştirdiği ölçüde, bu normlardaki çelişkiler ve çatışmalar kişisel çatışma ya da güvensizlik olarak yaşanır. Bu ilişki bireylerin farklı referans gruplarındaki statüleri belirtildiğinde daha kesin olmaktadır. Statü, her üyenin bu açılardan görelî konumunu gösterir. Görelî konuma sahip olma, bireyin gruba bir ölçüde ilişkiye girmesi ya da bu gruba ait olması demektir. Bu ilişki, grubun hiyerarşisini yaşamak ve ego katılımını gerçekleştirmek demektir. Birey bir kez üye olduktan sonra, statü arzuları ve ulaşmak istediği standartlar bu ölçüğe göre belirlenir.

Bireyin çeşitli referans gruplarındaki statüsü farklıysa ne olur? Sosyolog Benait Smullyan, “statü dengelemesi” kavramını tanımlarken, farklı statülerin ortak bir düzeye ulaşması yönünde bir eğilim olduğunu söylemektedir (Şerif ve Şerif, 1996:638-639). Bu dengelenme aslında çok da sağlıklı bir durum olmayan kişilik bölünmesiyle ortaya çıkabiliyor.

Bazen de tam tersi bir durum oluşarak, bireyle toplum arasında “sosyal mesafe”nin artmasıyla çatışma durumu ortaya çıkabilecektir. Kişinin geldiği gruba küçümsemesi; kendi grubuna aidiyetinden ve bu gruptaki statüsünden hoşnut olmamasından kaynaklanabilir. Kişinin grubundaki dayanaklar güdül destek olmaması nedeniyle sarsıldığında, daha yüksek bir gruba ait olma isteği bu gruba ilişkili dayanakları öznel olarak kabul etmesine yol açar. Genelde böyle bir durumda gerçek aidiyet ve statüler ile öznel olarak arzu edilen aidiyet ve statüler arasında büyük uyumsuzluklar vardır. Bu durum, kişisel çatışmaların, güvensizliklerin ve sosyal uyumda acı

verici deneyimlerin kaynağıdır (Şerif ve Şerif, 1996:640). Ülkemizde bölgesel dengesizlikler, köy-kent farklılaşması, gecekondu kültürüyle modern kültürün getirdiği farklılıklar bu durumun genel kaynağıdır. Ülkemizin geniş bir coğrafyasında yaşanan gelenekler içerisinde büyümüş fertler, modernizmi temsil eden zenginlik yan kültürüne ulaşma çabalarında geleneksel ile modern, aile ile kitle arasında sıkışmaktadır. Bunun doğurduğu sonuç “marjinalite”dir. Marjinalite; çatışan iki referans grubu arasında kalmak ya da kendi referans grubuyla, baskı uygulayabilen, bireye taleplerde bulunabilen ve kendisine uyulmasını gerektiren bir grup arasında kalmaktır (Şerif ve Şerif, 1996:634). Bunun bir diğer şekli de, herhangi bir düzlemde -ticarete, bürokraside- belli bir statüye eriştikten sonra, başka bir açıdan düşük bir statüde olduğunu görmek şeklindeki rahatsız edici durumdur. “Oğlum, vezir olmuşsun ama adam olamamışsın” ana fikrinde anlatılan halk hikayesi; okuyarak veya başka şekillerde statüler kazanarak toplumla arasındaki sosyal mesafe açılan, değerlere yabancılaşan ve ülkemizde en fazla “aydın yabancılaşması” şeklinde tezahür eden marjinalitenin halk irfanındaki yansımasıdır. Zira “adam olmak”, dürüstlük, tevazuu, fazilet, yiğitlik, cömertlik, irfan sahibi olmak gibi insani erdemlerin kişinin şahsında mündemiç olması anlamına gelmektedir.

Statü sembolleri, davranış düzlemleri içerisinde genellikle statüler arasındaki önem sırasını belirtmeye yarayan en görünür ve en somut sembollerdir. Statü sembolleri, belirli statülere sahip olan kişilerin o statüde olmaktan dolayı elde ettiği imkanlardır. Giyilen kıyafetin markası, arabanın modeli, eğlenilen mekan gibi birçok husus statü sembolü olarak kullanılabilir. Bu statü ve statü sembollerine olan düşkünlük, hem

modernizmin insanı sürüklediği tatminsizlik ve yarışma anlayışı; hem de insanın kendi değer yargılarıyla “içerlek” bir kişilik oluşturamaması ve edindiği statüyü kişilik olarak benimsemesinin göstergesidir. Tüketim toplumu, işte bu özelliği ideal bir durum gibi kamçulamaktadır.

Modernizmde “bireysellik” insanın kişisel özelliklerini geliştirmesini vurgulayacak yerde, garip bir biçimde sıradanlığı ifade etmeye başlamıştır. Eşitlik kavramı da, birbirinin yerine konabilirliğe eşdeğer bir anlam kazanmış ve bireyselliğin tam tersi olmuştur. Erich Fromm, modernizmin insan tipini bir pazar tasvirine izah etmeye çalışır. O, pazarın arz-talep dengesinden insanın konumuna ulaşır. Pazarın kararı arz-talep yasalarına dayanır. Örneğin bir çift ayakkabının kullanım değeri ne olursa olsun, eğer arz talepten fazlaysa bazı ayakkabılar ekonomik ölümle yargılanacaklar ve üretilmemiş olmaları belki de daha iyi olacaktır. Pazarın değer kavramı, kullanım değerinden çok, değiş-tokuş değerini vurgulama, bizi insanlara ve özellikle insanın kendisine ilişkin benzer bir değer kavramına götürmüştür. İnsanın kendisi bir mal, kendi değerini de değiş-tokuş değeri olarak görmesinden kaynaklanan özyapı yönlenmesine “pazarlayıcı yönelme” demektedir.

Tüketim toplumunda yer edinmek ve iş hayatı da bir “kişilik pazarı”dır. Bu pazarda başarı, büyük ölçüde insanın kendini ne kadar iyi sattığına, ne kadar iyi rol yaptığına; dış görünüm etkililiğine bağlıdır. Bir borsacının, bir satıcının, bir sekreterin, yöneticinin, profesörün hepsi ayrı kişilikler gösterse de bu kişilikler tek bir şartı; isteniliyor olma şartını yerine getirmelidirler. Başarı büyük ölçüde insanın kişiliğini ne kadar iyi sattığına dayandığına göre, birey kendisini hem satıcı, hem de satılacak mal olarak görecektir. Böyle biri yaşam veya

mutlulukla değil; yalnızca satılmaya elverişli olmakla ilgilenmektedir. Bu duygu eşyaların, örneğin tezgahdaki el çantasının duygusuyla karıştırılabildi. Çanta gibi, kişilik pazarında, insanın da moda uygun olması gerekmektedir. İnsan moda uygun olmak için en çok hangi kişilik türünün istendiğini bilmek zorundadır (Fromm, 1996:74-78). Fromm’un vurguladığı kişilik, yukarıda değinilen “kendini ayarlama derecesi yüksek” olan, yani duruma uygun, tutarsız benlik anlayışıyla örtüşmektedir. Bu durumda insanın öz-saygısı, denetiminin dışındaki şartlara dayanmaktadır. Eğer insan, kendi değerinin öncelikle sahip olduğu insani niteliklerden değil, şartları durmadan değişen yarışmacı bir pazardaki başarısı aracılığıyla kurulduğunu düşünürse hem öz-saygısı olmayacak, hem de sürekli başkalarının bu öz-saygıyı pekiştirmelerine ihtiyaç duyacaktır. Bunun sonucu güçsüzlük, güvensizlik ve aşağılık duygularıdır. Değerinin yargılayıcıları, pazardaki değişiklikler olunca, insanın onur ve gururu yok edilmektedir (Fromm, 1996:78).

Gerçekten de yeni ekonomik düzende iş hayatının insan kişiliği üzerine olumsuz etkilerini tartışan Sennett (2002), her gün yenilenen üretim ve yönetim modellerinin insanda bir karakter öngörmediğini ve karakter aşınmasına yol açtığını ifade etmektedir. Sennett’e göre karakter, kendi arzularımıza ve diğer insanlarla aramızdaki ilişkilere yüklediğimiz etik değerdir. Horatius, bir insanın karakterinin o insanın dünya ile nasıl bağlantı kurduğu ile ilintili olduğunu yazar. Bu anlamda karakter, insanın içinde beslediği, ancak kimse tarafından gözlemlenemeyen arzu ve duyarlılıkları ifade eden kişilik adlı modern türevinden daha kapsayıcı bir ifadedir. Karakter özel olarak duygusal deneyimlerimizin uzun vadeli boyutu üzerine odaklanır. Karakter kendini; karşılıklı sadakat ve bağlılık,

uzun vadeli bir hedef için çaba sarf etme, ya da gelecekteki bir amaç uğruna kimi mükafatları erteleme şeklinde gösterir. Her birimiz herhangi bir özel anda yaşadığımız duygu karmaşasının içinden bazı duyguları seçer ve içimizde yaşatırız; yaşattığımız bu duygular karakterimizi oluşturur. Karakter kendimizde değerli bulduğumuz ve başkalarının değer vermesini beklediğimiz kişisel özelliklerimizdir (Sennett, 2002:10 vd.)

Olgun ve üretici birey, kendisini kendi güçleriyle özdeş bir aracı olarak görmekten kimlik duygusunu çıkarır. Bu kendi olma duygusu, kısaca “ben ne yapıyorsam o’yum” şeklinde dile getirilebilir. “Pazarlayıcı yönelme”de insanın güçleri ve ürettikleri kendisine yabancılaşmış; ondan ayrı bir şey, başkalarının yargılayacağı ve kullanacağı şeyler haline gelmektedir. Böylece, insandaki kimlik duygusu da özsaygısı gibi sağlamlığını yitirir. Kimlik, insanın oynayabileceği tüm rollerin toplamınca oluşturulur. Yani “ben olmamı istediğiniz kimseyim”dir. Fromm, şöyle bağlıyor modernizmde insanın konumunu: Bu şartlarda değişmeye konu olmayacak herhangi bir özgül nitelik yoktur. Çünkü sabit olan her özyapı, gün gelir, pazarın gereksinimleriyle çelişkiye düşebilir. Bazı roller kişilerin bireysellikleri ile uyumlayabilirler. Bu nedenle onları –rolleri değil bireysellikleri- yok etmemiz gerekir (Fromm, 1996:79-83).

Örneğin bürokratik bir yapılanmada, insanın benlik bilinci yerine duruma göre taktığı maskeler, statü ve statü sembolleri geçmektedir. Birey bunlara sahip olduğu müddetçe mutlu olacaktır. Güçlü bir statü duygusu, yalnızca memurun hiçbir iradi zorlama duymadan, kendini amirine bağımlı hissetmeye hazır oluşuyla gayet iyi bağdaşmakla kalmaz, subaylarda olduğu gibi statü duygusu zaten böyle bir bağlamlılığın sonucudur. Çünkü subayın

kendine saygısını içsel olarak dengeler (Weber, 1996:306).

Başka bir yozlaştırıcı faktör, yine modernizmle bağlantılı olarak, iç büyüklüğünü, kişilik tutarlılığını, hayatın gayesini aşkın ideallerde aramayı bırakan bireyin içine düştüğü “yarışma” ortamıdır. Peter Gynt, kendisini bulgulamaya –kimliğini keşfetmeye- çalışırken bir soğana benzediğini, soyulan her kabuk tabakasının altından başka bir kabuk tabakasının geldiğini ve bulabileceği bir çekirdek, bir öz olmadığını anlar (Fromm, 1996:79). Gynt’ın bu tespiti, kişiliği oluşturan değer yargılarından soyutlanmış, kutsallarını bir kenara bırakmış ve hayatın gayesini maddi imkanlara ulaşmada arayan çağımız insanına çok uygun düşmektedir.

Saygınlığı, toplumsal durumu, başarısı, kişiliği, taktığı maskeler, edindiği statüler olan insan için kaybedeceği her pozisyon, her statü bir zarin soyulması olacak ve statüsü, ünvanı, oturduğu koltuğu elinden alındığında bir çekirdek, öz yani sahici kimlik olmadığından vahim sonuçlar ortaya çıkabilecektir. Böyle bir anlayış ve yapılanmada, yalnız başına kalmış olan birey, aynı gruptan olan başka insanlarla mücadele etmek, onları geçmek ve çoğu zaman onları bir yana itmek zorundadır. Genellikle birinin menfaatine uygun gelen şey, başka birinin menfaatine aykırıdır. Bu durumun, ruhsal alandaki sonucu, insanlar arasındaki yaygın ve düşmanca bir gerginliğin ortaya çıkmasıdır. Herkes, herkesin gerçek ya da mümkün bir rakibidir. Dürüst olmak ya da birtakım nezaket kuralları ile durumu örtbas etmek çabalarına rağmen, aynı meslekten olan kimseler arasında –bilhassa hiyerarşik yapılanmalarda- bu durum çok açık şekilde görülebilir. Bununla birlikte yarışmanın ve yarışma ile bir arada bulunabilecek düşmanlığın bütün insan

ilişkilerini kapladığına da dikkat çekmek gerekir (Horney, 1980:270-271).

Yarışma, insan için ailede başlamaktadır. Başkalarının çocuklarıyla mukayese edilerek, eğitimcilerin kullandıkları bir tâbirle “yarış atı”na çevrilen çocuk, eğitimde hep birinci olmaya, en iyi olmaya zorlanmaktadır. Adler, bu yaklaşımı şöyle eleştirmektedir; “deneylerimiz bize bir insanın birinci olup olmamasının pek bir önemi olmadığını göstermiştir. Tersine, birinci olmanın, en üstün olmanın önemli olmadığını telkin etmek çok daha iyi olurdu. Gerçekten de her zaman birinci olan, her şeyde en iyi olan insanlarla karşılaşmaktan bıktık, usandık artık. Tarih ve deneyler bize göstermiştir ki, mutluluk yalnızca birinci olmak ya da en üstün olmak demek değildir. Çocuğa böyle bir ilkeyi telkin etmek, onu tek yönlü bir insan haline getirecek, her şeyden önce de iyi bir insan olma imkanını ortadan kaldıracaktır (Adler, 1997:279).

Bu gibi öğretilerin ilk sonucu, bir çocuğun sadece kendini düşünmesi ve yalnızca başkasının kendini geçip geçmeyeceği sorunu ile uğraşmasıdır. Böyle çocukların başkasıya karşı kin ve haset duyguları beslediği, kendi durumundan ise endişe duyduğu görülmektedir (Adler, 1997:280). Bu etiksiz yarışmaya Horney, “nevrotik yarışma” demektedir. Horney, nevrotik yarışmanın özelliklerini özetle şöyle ortaya koyar: Nevrotik insan, hiç de gerekli olmayan durumlarda bile hep kendini başkası ile ölçüp durmaktadır. Nevrotik bir insanın harisliği, yalnızca başkalarından daha fazla başarı kazanmak ya da bir şeyler ortaya koymak isteğini değil, tek ve biricik olma isteğini de kapsamaktadır. Amacı her zaman en üstün olmaktır. Nevrotik insan için başkalarının başarısızlığını görmek, kendi başarısından daha önemlidir. Başkalarını ezmek, kendi düzeyine indirmek, daha doğrusu

kendinden daha aşağı bir düzeye indirmek amaçtır (Horney, 1980:184-188).

Buraya kadar yapılan araştırmadan çıkarılabilecek genel sonuç şöyle özetlenebilir: Modernizm, toplumsal ilişkilerden soyutlayan boyutuyla, insanı yalnızlaştırarak, “içsel sürgün” olarak nitelendirilebilecek bir pozisyona yerleştirmektedir.

3. SONUÇ

Kurumsallaşması ile modernizmi, düşünüş ve büyük ölçüde yaşayışıyla geleneği sürdüren ülkemizde birey “İki cami arasında beynamaz” deyimine uygun bir pozisyondadır. Modern değerlerin kaçınılmaz ve katılınması gereken bir olgu olarak algılandığı, aynı zamanda gelenek, din ve ailenin bütüncül yapısının birey hayatında çok önemli bir yere sahip olduğu yapılan toplumsal araştırmalarda ortaya konmaktadır. Hem modernizmin ortaya çıkardığı yabancılaşma olgusu, hem de geleneksel toplum yapısı ve modern kurumlaşmanın getirmiş olduğu bireyi zorlayan yapı ülkemizde ciddi sıkıntılar doğurmaktadır. Bir kısım aydınlar, modernizmi besleyen “araçsal aklın” oluşumda kaynaklık yapan pozitivist anlayışın ülkemizde yerleştirilmesi ve zihin kodlarının ona göre oluşturulmasını savunmakta; diğer bir görüş olarak ise, modernist değerlere büsbütün karşı çıkmaktadır. Sorokin’in toplumsal bütünleşme analizlerinde başvurduğu fonksiyonel bütünleşme, ülkemizde pozitivist eğitimin getirdiği araçsal aklın kurumsallaşmasıyla gerçekleşmemiştir. Yapılması gereken, değerler etrafında kurumlarıyla bütünleşmiş süper toplumu oluşturma gayretinde olmaktır. Bunun için ne “herodian” bir değişim içine girerek kendini inkar etmek; ne de “zelot”cu bir yaklaşımla bir uygarlık fosiline dönüşmek gerekmektedir (Yıldırım vd. 2006). Kendi kültürel kodlarımızdan hareketle tarihte Moğol istilası gibi yıkıcı

dönemlerden sonra yaptığımız gibi kendi değerler etrafında fonksiyonel kültürel kodlarımızdan hareket ederek bütünleşmemizi sağlamaktır.

Kaynaklar

- ADLER, A.,(1997), **İnsan Tabiatını Tanıma**, Çev. Ayda Yörükán, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul
- BACANLI, H., (1997), **Sosyal İlişkilerde Benlik Kendini Ayarlamamın Psikolojisi**, MEB Yay. İstanbul.
- BAUDRİLLARD, J., (1997), **Tüketim Toplumu**, Çev. Hazal Deliçaylı, Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAYHAN V., (1997), **Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın No:195, Ankara
- BEST S., KELLNER D., (1998), **Post-Modern Teori, Eleştirel Soruşturmalara**, Çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- BİLGİN, N., (1996), **İnsan İlişkileri ve Kimlik**, Sistem Yay. İstanbul.
- DOĞAN, İ., (2000), **Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar**, Sistem Yayınları, İstanbul.
- DPT, (2000), **Yükseköğretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara
- EREN, E., (1998), **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, Beta Yay.,5,baskı, İstanbul
- ERGİL D., (1994), **Toplum ve İnsan**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- ERKAL M., BALOĞLU B., BALOĞLU F.(1997), **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul
- EROĞLU, F., (1998), **Davranış Bilimleri**, 4. Baskı, Beta Yay, İstanbul
- FROMM E., (1995), **Çağımızın Özgürlük Sorunu**, Çev. Bozkurt Güvenç, Gündoğan Yay., Ankara
- _____, (1997), **Kendini Savunan İnsan**, Çev. Necla Arat, Say Yayınları, 5. Baskı, İstanbul
- GENÇTAN, E., (1982), **Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**, Maya Matb. Yay., 2. Baskı, Ankara
- HOFFER E., (2000), **Değişim Sancısı**, (çev.) İhsan Duru, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- HORNEY, K., (1980), **Çağımızın Tedirgin İnsanı**, Çev. Ayda Yörükán, Tur Yay., İstanbul.
- İNAM A., (1993), **Teknoloji Benim Neyim Oluyor**, Alamuk Yayınları Bahçe Kitapları, Ankara
- MEB, **2000 Yılı İstatistik Verileri**, Ankara.
- OLDENQUIST A. ve ROSNER M., (1991), “The Search for De-Alienation Strategies”, **Alienation, Community and Work**, ed. Andrew Oldenquist and Menaclem Rosner, Greenwood Press içinde, s. 3-15.
- OLLMAN B., (1988), **Alienation Marx’s Conception of Man in Capitalist Society**, Cambridge University Press, Second Edition, New York.
- REICH, W., (1994), **Dinle Küçük Adam**, Çev. Yaşar Sezgin, Jüpiter Yayınları, İstanbul
- SEEMAN M., (1959), “On The Meaning of Alienation”, **American Sociological Review**, 24(6), ss. 783-795.
- SENNETT, R., (1996), **Kamusal Alanın Çöküşü**, Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları İstanbul
- _____(2002), **Karakter Aşınması**, Çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SEZAL İ., (1981), **Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar**, Birlik Yayınları, Ankara
- ŞERİF, M., ŞERİF C. W., (1996), **Sosyal Psikolojiye Giriş I-II**, Çev. Mustafa Hakay, Aysun Yavuz, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- TAYLOR, C.,(1995), **Modernliğin Sıkıntıları**, Çev. Uğur Canbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

- TOLAN, B., (1980), **Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma**, AİTİA Toplum Bilimleri Araştırma Enstitüsü Yay. No: 1, Ankara
- TÜRKDOĞAN, O., (1996), **Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, U, (2006) İsmail Göktürk, Mehmet Yılmaz, **“The New Identity Definitions And Europe Reality”** Third Global Conference The Redefinition of European Identity, Girne American University, North Cyprus June 5- 8,
- WEBER, M., (1996), **Sosyoloji Yazıları**, Çev. Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul
- YAZICI, İ., (1997), **Kitle İletişiminde İmaj, Kuramsal Bir Yaklaşım**, Bilim Yayınları, İstanbul